

O iniciatíve za otvorený prístup k vedeckej literatúre.

Časopis *Filosofie Dnes* funguje v režime (úplného) otvoreného prístupu (ako tzv. *Open Access Journal*), a hlási sa tak k medzinárodnej iniciatíve za „otvorený prístup“ k odbornému-vedeckému literatúre (od *open access* – ďalej len *iniciatíva OP*). Inak povedané, kompletný obsah nášho časopisu – ktorý tvoria predovšetkým recenzované odborné state, príležitostne doplnované kritickými štúdiami, recenziami, správami, a podobne – je poskytovaný každému záujemcovi zdarma, prostredníctvom verejného internetu. Cieľom tejto krátkej správy je sprostredkovať najzákladnejšie informácie o motívoch, ideových východiskách a cieľoch iniciatívy OP.

Myšlienka otvoreného prístupu.

Hlavným cieľom iniciatívy OP, ku ktorej sa hlási čoraz viac jednotlivcov i inštitúcií, ktoré participujú na procese vedeckého bádania, tvorby a publikovania, je uskutočňovať v praxi víziu, aby boli odborné-vedecké informácie k dispozícii zdarma, čo najširšej verejnosti, a v čo najväčšom rozsahu, to znamená, *voľne, rýchlo a jednoducho dostupné komukoľvek, kto o ne prejavuje záujem*. Východiská a ciele iniciatívy OP sú sformulované v rôznych vyhláseniach a deklaráciách (a dodnes sa pochopiteľne modifikujú a upresňujú), asi najznámejšie manifesty sú však tzv. *BBB iniciatívy: Budapešťská iniciatíva, Prehlásenie z Bethesdy a Berlínska deklarácia*. K poslednej z týchto deklarácií, ktorú v roku 2003 zaštil prestížny *Inštitút Maxa Plancka*, sa z významných tuzemských inštitúcií prihlásila Akadémia vied ČR a Grantová agentúra ČR (obidve v roku 2008).¹ Budapešťská iniciatíva napríklad formuluje princíp OP takto:²

„Pojmem „otevřený přístup“ k této literatuře myslíme její volnou dostupnost na veřejném internetu umožňující libovolnému uživateli číst, stahovat, kopírovat, distribuovat, tisknout, prohledávat nebo vytvářet odkazy na plné texty těchto

---

¹ Tieto tri vyhlásenia možno nájsť na nasledujúcich stránkach:

Budapest Open Access Initiative, 2002: <http://www.soros.org/openaccess/read.shtml>

Bethesda Statement on Open Access Publishing, 2003:

<http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>

Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, 2003:

<http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>

² Český preklad Budapešťskej iniciatívy citujem podľa textu M. Bartoška:

„Open access: otevřený přístup k vědeckým informacím. Úvod do problematiky,“ <http://www.ics.muni.cz/bulletin/articles/628.html>. Tento text poskytuje viac prehľadových informácií o iniciatíve OP, než poskytuje táto krátka správa.

článků, sklízet je pro potřeby indexace, předávat jej jako data pro software, nebo používat je k jakýmkoliv jiným legálním účelům bez finančních, právních nebo technických omezení s výjimkou těch, která jsou neoddělitelnou součástí získání přístupu k internetu samotnému. Jediným omezením na reprodukci a distribuci a jediným uplatněním autorsko-právní ochrany (copyrightu) v této oblasti by mělo být poskytnout autorům kontrolu nad integritou jejich prací a právo na řádné uznání a uvedení autorství.“

K vedeckému étosu už tradične patrí ochota bádateľov uverejňovať výsledky ich výskumu a bádania v odborných časopisoch bez nároku na honorár, takpovediac, v mene skúmania, poznávania a vzdelávania. Dôležitým motívom je humanistický ideál verejnej osvety, ktorý by sme mohli zhrnúť do sloganu: „Poznatky verejnosti!“ (v anglickej literatúre sa používa slogan „public knowledge – public good“). Keď sa k tomu v modernej informačnej spoločnosti pridali i netušené možnosti verejného internetu, otvorila sa úplne nová dimenzia globálneho, rýchleho a efektívneho šírenia vysoko kvalitnej odbornej literatúry, ktorá by mohla byť principiálne dostupná pre každého a (takmer) zdarma. Ďalším dôležitým argumentom je, že keďže proces vedeckého bádania a tvorby je typicky (čiastočne či úplne) financovaný z verejných zdrojov, i jeho plody by mali byť k dispozícii verejnosti, ktorá ho podporuje.

Zásadným sa javí prínos iniciatívy OP pre odbornú komunitu, ktorá sa priamo podieľa na procese vedeckého bádania a tvorby, pretože táto činnosť je v dnešnej dobe – viac než kedykoľvek v minulosti – založená na výmene a konfrontácii informácií, ideí a teórií medzi bádateľmi, vedeckými inštitúciami a komunitami. Stále však existuje nemalé množstvo kvalitných vedeckých článkov a relevantných informácií, ktoré sú publikované výlučne v odborných časopisoch, ktorých obsah je záujemcom dostupný len na základe platby. Z tohto hľadiska je negatívom „tradičného“ publikačného systému, že poplatky za časopisy (či jednotlivé články) rozhodne nie sú symbolické (a nemajú tendenciu klesať), čím je obmedzený nielen prístup širšej verejnosti k takto publikovanej literatúre, ale i prístup členov odbornej komunity.

Hoci sa v našom prostredí situácia v tomto ohľade zlepšuje, stále ešte platí, že nie každý individuálny bádateľ, prípadne jeho zastrešujúca inštitúcia, si môže dovoliť predplatné prestížnych časopisov prípadne celých elektronických databáz (ako je napr. JSTOR a podobne). Jedným z faktorov, ktoré vo finančnom aspekte zohrávajú rolu, je skutočnosť, že veľa periodík fungujúcich v tradičnom režime plateného prístupu vychádza v „papierovej“ forme, čo zvyčajne kladie väčšie nároky na editorsko-vydavateľský proces, a tým pádom na prevádzkové náklady časopisu, a to sa typicky premietne do ceny, ktorú nakoniec zaplatí užívateľ. Iným neduhom tradičného systému publikovania odborno-vedeckej literatúry je notoricky známy fakt, že medzi podaním a publikovaním článku uplynie typicky pomerne dlhá doba, čo značne obmedzuje rýchlosť a efektívnosť šírenia vedeckých poznatkov a informácií. Zástancovia iniciatívy OP považujú za komparatívnu výhodu elektronických časopisov prevádzkovaných v režime OP, že sú ekonomicky úspornejšie, a že sú efektívnejšie i v druhom zmieňovanom aspekte.

Aké alternatívy ponúka iniciatíva OP ?

Často môžeme počuť sťažnosti, že režim OP negarantuje odbornú kvalitu takto publikovanej literatúry. To je však neporozumenie pojmu *otvoreného prístupu*. Pozrime sa, čo o tom hovorí Budapešťská iniciatíva:

„Literatura, ktorá by měla být volně dostupná on-line, je ta, kterou vědci poskytují světu, aniž by za ni očekávali platbu. Primárně tato kategorie zahrnuje recenzované časopisecké články; patří sem ale i nerecenzované preprinty, které vědci mohou chtít nabídnout online pro připomínkování nebo jako upozornění kolegům na důležité výzkumné poznatky.“

Hoci iniciatíva OP upozorňuje na neduhy tradičného systému vedeckého publikovania, treba povedať, že jej nejde o vyhlásenie vojny renomovaným časopisom, ktoré v režime plateného prístupu uverejňujú články, ktorých odborná kvalita sa prísne kontroluje formou anonymných recenzných posudkov. Jej cieľom skôr je, aby boli práve takto kvalitné články v nejakej forme, a pokiaľ možno krátkom časovom horizonte, dostupné pre každého na internete, čím sa podporí jednak osveta a vzdelávanie širšej verejnosti, jednak rozsah, rýchlosť a efektivita vedeckej komunikácie, ktorá je nevyhnutná pre moderne fungujúcu vedeckú činnosť. Systematicky sa potom hľadajú, navrhujú a presadzujú rôzne stratégie a riešenia, ako túto víziu realizovať – technicky, právne a ekonomicky – v priestore verejného internetu, ako globálneho média elektronickej komunikácie a informácii, ktoré umožňuje jednoduché, rýchle a efektívne archivovanie a vyhľadávanie obrovského množstva kvalitných informácií.

Aké konkrétne publikačné alternatívy ponúka iniciatíva OP? Jednou možnosťou – tzv. „zlatá cesta“ – je publikovanie článkov v *otvorených elektronických časopisoch* (otvorený prístup k článkom je zabezpečovaný vydavateľom), ktoré fungujú na báze štandardného recenzného procesu. Sú v zásade dva základné typy takýchto časopisov, a síce *úplne otvorené časopisy* (ako je napr. *Filosofie Dnes*) a *čiastočne otvorené časopisy*. V prípade otvorených časopisov prvého typu je kompletný obsah voľne dostupný užívateľovi, a časopis je financovaný buďto inštitúciou vydavateľa (je nekomerčný) alebo formou poplatkov od autorov článkov či inštitúcii, ktoré autora zastrešujú (je komerčný). V prípade otvorených časopisov druhého typu (ktoré sú komerčné), je určitá časť obsahu platená čitateľmi, pričom určitá časť je voľne dostupná užívateľovi (tú platí autor alebo jeho inštitúcia).

Druhou možnosťou – tzv. „zelená cesta“ – je archivovanie článkov v tzv. *otvorených repozitároch* (otvorený prístup k článkom je zabezpečovaný autorom), ktoré sú prevádzkované buď konkrétnou inštitúciou, výskumnou inštitúciou alebo učenou spoločnosťou alebo sú predmetovo zamerané (a bez väzby na konkrétnu inštitúciu). Repozitáre dlhodobo archivujú odborné články, vrátane preprintov a postprintov

článkov už publikovaných v časopisoch s plateným prístupom, pokiaľ má autor oprávnený nárok na ich zverejnenie. Zber tzv. „meta-dát“ potom umožňuje jednoduché a rýchle vyhľadávanie článkov archivovaných v otvorených repozitároch cez veľké internetové vyhľadávače (ako je napr. Google) alebo cez odborne zamerané vyhľadávače (ako je napr. BASE).

Tretou základnou možnosťou je publikovanie článkov na osobných webových stránkach. Nevýhodou tejto alternatívy je však menšia trvácnosť ako aj viditeľnosť takto zverejnených článkov. Absentuje tu teda pozitívny aspekt, ktorý je vyzdvihovaný v súvislosti s režimom OP, a síce *viditeľnosť* („visibility“) a vedecký *dosah* („impact“) článku. Prieskumy potvrdzujú, že články publikované v otvorených časopisoch a repozitároch majú nielen výrazne lepšiu viditeľnosť (a tým pádom i dosah) než články sprístupnené na webových stránkach, ale sú v tomto ohľade úspešnejšie než články publikované v tradičnom režime.

Užitočné odkazy.

Aktuálne podmienky vydavateľov ohľadom publikovania článkov v otvorených repozitároch, ktoré už boli publikované v režime plateného prístupu:

- Služba SHERPA/RoMEO

Filozofické (a iné) časopisy fungujúce v režime OP možno nájsť napr. na stránkach

- [Directory of Open Access Journals \(DOAJ\)](#)
- [Electronic Journals Library \(EZB\)](#).

Niektoré známejšie filozofické časopisy fungujúce v režime OP

- [Kritikon](#) (nemecky)
- [LOGOS – Free journal of academic philosophy e-Journal Philosophie der Psychologie Philosophie and Physics](#) (nemecky):
- [Philosophers' Imprint](#) (anglicky)
- [Notre Dame Philosophical Reviews](#) (anglicky)
- [Medieval Philosophy and Theology](#) (anglicky)
- [Disputatio – International Journal of Philosophy](#) (anglicky a portugalsky)
- [Ars Disputandi – The Online Journal for Philosophy of Religion](#) (anglicky)
- [Critica](#) (anglicky)
- [Journal of Ethics and Social Philosophy](#) (anglicky)
- [Cosmos and History – The Journal of Natural and Social Philosophy](#) (anglicky)
- [Astériorion](#) (francúzsky)
- [The Australasian Journal of Logic](#) (anglicky)

Zoznam univerzitných repozitárov možno nájsť na:

- ROAR– Registry of Open Access Repositories
- DOAR– Directory of Open Access Repositories

Niektoré známejšie filozofické repozitáre:

- [Sammelpunkt](#)
- [PhilPapers](#)
- [PhilSci](#)
- [Cogprints](#)

Ladislav Koreň
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové
ladislav.koren@uhk.cz